

mgr Jan Skarbak-Kazanecki

Tytuł: Wokół pojęcia *díkē*: poetyka i ideologia „sprawiedliwości” w tradycji Teognisa z Megary

Promotor: dr hab. Hanna Zalewska-Jura, prof. UŁ

Streszczenie

Historia badań poświęconych *Corpus Theognideum* (*Theognidea*), zbiorowi prawie 1400 wierszy elegijnych przypisywanych Teognisowi z Megary, ogniskuje się wokół zagadnienia jego autentyczności i jedności autorskiej (tzw. „Kwestia Teognidejska”). Do lat 80. XX wieku badacze traktowali anomalie i te cechy, które są trudne do wyjaśnienia z perspektywy klasycznej krytyki tekstualnej, jako podstawę poglądu, że ktoś – anonimowy kopista lub kompilator – wykorzystał fragmenty Solona, Mimnermosa czy Tyrtajosa w celu stworzenia nowej kolekcji elegii, przypisanych następnie Teognisowi. Nacisk, jaki w najnowszych badaniach archaicznej poezji greckiej kładziony jest na kontekst jej oralnej transmisji, przesunął jednak oś sporu wokół autentyczności tekstu ku jego wymiarowi performatywnego. Jednocześnie ta rewizja metodologiczna otworzyła studia nad kulturą pieśni starożytnej Grecji na szerszy wymiar społeczno-polityczny; elegia jako kluczowy gatunek poetycki związany z konwencją bankietów elit nazywanych *symposia* zaczęła być interpretowana w jej aspekcie komunikacyjnym: jako ważne medium retoryki i ideologii, które pozwalało jej odbiorcom negocjować grupową tożsamość czy podkreślać przynależność do tejże grupy.

W swojej pracy postawiłem sobie za cel zrekonstruowanie znaczenia i funkcji *dike* w *Corpus Theognideum* – kluczowego terminu dyskursu etycznego (normatywnego) i politycznego, jaki odnajdujemy w zachowanej archaicznej poezji archaicznej. Pojęcie to, choć zwykle tłumaczone jako „sprawiedliwość”, w starożytnej Grecji, zwłaszcza w okresie archaicznym, charakteryzowało się niejednoznacznością; pociągało za sobą duże zróżnicowanie semantyczne, w tym znaczenia, które – przynajmniej z perspektywy współczesnych języków europejskich – zdają się odnosić do kontekstów nie tylko odległych od siebie wzajem, ale też sprzecznych i wzajemnie wykluczających się: instytucjonalny/prawny (*díkē* jako „norma prawna”, „wyrok”), społeczny („zwyczaj”), moralny („właściwe postępowanie”), religijny lub metafizyczny („porządek”, „boska sprawiedliwość”, „zadośćuczynienie”), sympozjalny („dobre maniere”, „etykieta bankietowa”), polityczne (rządzenie według „dobrych praw” lub „słusznych norm”), ekonomiczne („właściwa (re)dystrybucja dóbr”), a nawet miłosne czy erotyczne (*díkē* w sensie „zadośćuczynienia” w stosunkach seksualnych, postępowania zgodnego z zasadami wzajemności i/lub przyjętymi normami pederastii).

W rozdziale I przedstawiłem historię „Kwestii Teognidejskiej”, samemu opowiadając się za modelem oralnej transmisji tradycji poetyckiej, jaką znamy dzięki średniowiecznym manuskryptom tekstu. W przyjętej przeze mnie perspektywie problematyzacji podlega klasyczny model tekstualności: jak przekonywałem, przemawiające poprzez samą poezję *ja* należy rozumieć jako instancję wewnątrztekstualną, spajającą daną tradycję, zarazem umożliwiającą jej kolejnym wykonawcom niejako „wejść w buty” tejże osoby. Zakładając zarazem, że antyczny tekst, którym dysponujemy, stanowi świadectwo kultury ustnej, musimy też przyjąć, że na jego formę w sposób bezpośredni wpłynęło zjawisko *re-performance'u* – tym samym założyć, że proces oralnej transmisji wybranej tradycji determinował także jej ewolucyjny charakter oraz otwartość na zmiany wynikłe z improwizacji czy błędów pamięci. Szczegółowa analiza testimoniów epoki klasycznej uwidoczniła następnie proces recepcji utworów znanych nam z *Theognideów*: w V i IV w.

p.n.e., czyli okresie, gdy kultura pisma w Grecji prężnie się rozwijała, dawne tradycje poetyckie zaczęły pełnić istotne funkcje edukacyjne, pośrednicząc zarazem w szerszym procesie reprodukcji norm i wartości kulturowych ówczesnych elit.

Wśród wyróżnionych wyżej kontekstów użycia terminu *dike* i jego derywatów szczególne znaczenie zajmują instytucje publiczne archaicznej *polis*, którym poświęciłem II rozdział rozprawy. W *Iliadzie*, powszechnie uważanej za najstarszy przetrwały do naszych czasów zabytek literacki Grecji starożytnej, badane pojęcie odnosi się przede wszystkim do procedur rozwiązywania konfliktów. Z tego względu często przyjmuje się, że pierwotnym sensem *dike* był właśnie „wyrok” bądź „decyzja” w wybranym sporze zapośredniczonym przez ramy instytucjonalne *polis*. Należy zarazem podkreślić, że podejmowane na archaicznych agorach procedury (około)prawne nie opierały się na jednoznacznie zdefiniowanych przepisach i skodyfikowanych normach materialnych: zamiast tego, „mówienie *dike*”, tj. wydanie „wyroku” czy wskazanie kompromisu w danym sporze, stanowiło akt mowy (performatyw), który z jednej strony reprodukował pewien porządek społeczny, z drugiej modyfikował obowiązujące normy (*themistes*), uczestnicząc tym samym w szerszym procesie negocjowania wartości i reguł życia społecznego. W tym względzie dyskurs o „sprawiedliwości” w kulturze archaicznej wymagał właściwie ugruntowanego autorytetu. W toku badań śledzę tekstualne strategie kreacji autorytarnej figury *ja* poetyckiego, interpretując wybrane elegie *Corpus Theognideum* przez pryzmat realiów instytucjonalnych tego czasu.

Jak pokazały analizy podjęte w rozdziale III, *dike* jest kluczowym pojęciem także dla dyskursu normatywnego („dydaktycznego”), jaki wyróżnia *Corpus Theognideum*. W poezji archaicznej badany termin, oprócz sensu „wyroku” czy „decyzji”, używany jest w kontekstach bardziej ogólnych, bliskich niekiedy współczesnym sensom „sprawiedliwości”: służy określeniu i zdefiniowaniu właściwego zachowania, zgodnego z obowiązującymi normami i postulowanymi wartościami moralnymi. Z drugiej strony, rozważania na temat „sprawiedliwości” jako abstrakcyjnej zasady w wielu elegiach uzupełniają, zarazem legitymizują dyskurs dotyczący konwencjonalnych norm społecznych, tak jak i wiele założeń o charakterze politycznym i ideologicznym (na przykład podział na „dobrych” i „złych”, *agathoi* i *kakoi*, używany jako określenie dwóch przeciwstawianych sobie grup społecznych). W próbie zrozumienia wzajemnej zależności między oboma wymiarami badanego pojęcia zwróciłem się ku innym terminom abstrakcyjnym, także istotnym dla tradycji teognidejskiej. Analizując relacje między *dike* oraz *time*, „honor” czy „prestżem”, pokazałem, że w poezji archaicznej pierwszy ze wskazanych terminów oznacza „to, co komuś się należy” na mocy właściwej mu pozycji społecznej; *dike* i derywaty tego pojęcia określają zarazem postawę szacunku dla obowiązującej w danej społeczności hierarchii oraz indywidualnej *time* innych osób. Ten sens unaocniają zwłaszcza te fragmenty *Theognideów*, które angażują przymiotnik *dikaioi* („sprawiedliwy”), wykorzystywany w zbiorze do opisu postawy właściwej tym, którzy przestrzegają norm *time* („prestżu” społecznego) i okazują innym szacunek należny im na mocy wyróżniającego ich „prestżu” czy „pozycji”.

Z uwagi na to, jak wiele uwagi elegie *Corpus Theognideum* poświęcają opozycji pojęciowej *agathoi* – *kakoi*, punktem wyjścia dla podejmowanych w rozdziale IV analiz „ideologii sprawiedliwości” w zbiorze uczyniłem pytanie o kryteria przynależności do pierwszej z grup. Podjęte rekonstrukcje realiów polityczno-społecznych tego czasu unaocniły przy tym rozdzwięk między postulowanymi w elegiach cechami dystynktywnymi elit (nazywanych *agathoi* lub *esthloi*) a stanem faktycznym, tj. rzeczywiście obowiązującym normom i podziałom. Jednocześnie w wielu elegiach zjawisko nagłego bogacenia się *kakoi* podlega krytyce; problematyzowane jest także znaczenie majątku i dóbr materialnych dla

społecznej i politycznej pozycji jednostek. Zważywszy na dużą mobilność społeczną w epoce archaicznej te obserwacje pozwalają założyć, że tradycja teognidejska dążyła do wyeliminowania dostatku ekonomicznego z „tradycyjnego kanonu” wartości i cech wyróżniających *agathoi*, uzasadnienia dla tych prób poszukując na gruncie wartości moralnych i normatywnych pouczeń na temat „sprawiedliwości”. Podobnie możemy interpretować wątek „dobrego urodzenia”, przedstawianego w zbiorze jako nieodzowna cecha wszystkich „szlachetnych”. Uwzględniając fakt, że w starożytnej Grecji przyrodzony status rodowy, choć w pewnym stopniu stanowiący źródło prestiżu społecznego, nie musiał pokrywać się z przynależnością do realnych elit władzy w *polis*, podejmowane w *Corpus Theognideum* narzekania na „małżeństwa mieszane” między *kakoi* oraz *agathoi* także jawią się jako próba negocjowania funkcjonujących mechanizmów różnicowania społecznego.

Unaoczniona w rozprawie wieloznaczność *dike* w *Theognideach* wydaje się szczególnie istotna dla ideologicznej roli tej tradycji. Za sprawą nieostrości badanej kategorii elegie zbioru, tak jak i wyłaniająca się z nich ideologia, pozostawały otwarte na nowe interpretacje; zarazem mogły być one dostosowywane do do nowych okoliczności politycznych i kontekstów panującego dyskursu. Potwierdziły to analizy recepcji elegii teognidejskich w Atenach klasycznych. W rozdziale I dowodziłem, że proces kanonizacji i tekstualizacji badanej tradycji rozpoczął się w Atenach, prawdopodobnie pod koniec V bądź na początku IV w. p.n.e. To spostrzeżenie dopełniłem podjętymi w ostatnim podrozdziale analizami testimoniów epoki klasycznej dotyczących Teognisa, które pokazały, że wśród zwolenników oligarchii, nieprzychylnych demokracji i oficjalnym instytucjom *polis* ateńskiej, elegie znane nam z *Corpus Theognideum* pełniły ważną rolę symboliczną i były odnoszone do pojęć i wartości ówczesnego dyskursu oligarchicznego oraz sloganów ideologicznych środowiska anty-demokratycznego.

Streszczenie skrócone (do 250 słów)

Celem rozprawy jest rekonstrukcja znaczenia i funkcji *dike* w *Corpus Theognideum* – kluczowego terminu dyskursu normatywnego i politycznego, jaki odnaleźć możemy w archaicznej poezji elegijnej. To pojęcie, choć zazwyczaj tłumaczone jako „sprawiedliwość”, w starożytnej Grecji, zwłaszcza w okresie archaicznym, charakteryzowało się niejednoznacznością; obejmowało w swoim semantycznym polu znaczenia, które ze współczesnej perspektywy zdają się odnosić nie tylko do odległych, lecz także wzajemnie sprzecznych i wykluczających się kontestów: moralnego, instytucjonalnego i prawnego, religijnego, sympozjalnego, ekonomicznego, a nawet erotycznego. Wraz z omówieniem w rozdziale pierwszym różnych teorii dotyczących jedności autorskiej zbioru oraz zagadnienia jego transmisji, autor podejmuje analizy użycia pojęcia *dike* i jego derywatów. W drugim rozdziale pokazuje, że termin ten pierwotnie stanowił akt mowy, poprzez który łagodzone konflikty personalne w *polis*. W trzecim rozdziale zwraca się do normatywnych i moralnych znaczeń *dike*: konceptualizowanych poprzez odniesienia do norm społecznych i moralnych, zwłaszcza tych związanych z długoterminowymi relacjami personalnymi, dobrymi manierami na sympozjum czy zakazami religijnymi. W ostatnim rozdziale omówione zostały założenia ideologiczne wyłaniające się z treści zbioru oraz to, w jaki sposób elegie teognidejskie wykorzystują termin *dike* w celu kształtowania tożsamości grupowej jej odbiorców, negocjowania podziałów społecznych czy wyrażania wobec zmian w dotychczasowej strukturze społecznej.

Jan Skarbaliak - Karwiel

mgr Jan Skarbak-Kazanecki

Title: Wokół pojęcia *dikē*: poetyka i ideologia „sprawiedliwości” w tradycji Teognisa z Megary [Around the Concept of *Dikē*: the Poetics and Ideology of “Justice” in the Tradition of Theognis of Megara]

Supervisor: dr hab. Hanna Zalewska-Jura, prof. UŁ

SUMMARY

The *Corpus Theognideum* (*Theognidea*), a collection of almost 1400 elegiac verses attributed to Theognis of Megara, has a history of a long posed questions about its authenticity (the so-called ‘Theognidean question’). Until the 1980s, researchers tended to treat textual anomalies and features which are difficult to explain from the perspective of classical textual criticism as the basis for the view that someone, an unknown copyist or a compiler, had used pieces of Solon, Mimnermus, and Tyrtaeus to create a new collection, subsequently assigned to the archaic poet Theognis. However, the modern emphasis on the context of oral communication and on the performative character of archaic Greek poetry enables philologists to approach this issue from a new performative perspective. Simultaneously, this methodological revision has shown how strongly archaic poetry was embedded in a specific social context, and by such opened up studies of the song culture of ancient Greece to a wider socio-political dimension. Elegy as a key element of the aristocratic *symposion* came to be depicted in the context of communication, as an important medium of rhetoric and ideology that allowed its audiences to negotiate their own identity and to emphasize group membership.

In my work, I set myself a goal of reconstructing the meaning and function of *dike* in the *Corpus Theognideum* – a key term of ethical (normative) and political discourse inherent in archaic elegiac poetry. This concept, although usually translated as “justice”, in ancient Greece, especially in the archaic period, was characterized by ambiguity; it entailed a wide semantic variation, including meanings that – at least from the perspective of modern European languages – seem to refer to contexts that are not only distant, but also contradictory to each other and mutually exclude: institutional / legal (*dikē* as “legal norm”, “judgment”), social (“custom”), moral (“right conduct”), religious or metaphysical (“order”, “divine justice” or “redress”), sympotic (“good manners”, “banquet standards”, “rules of etiquette”), political (governance according to “good laws” or “right norms”), economic (“the proper (re)distribution of goods”), and even amorous or erotic (*dikē* in the sense of a “fair compensation” in sexual relations, according to the rules of reciprocity or the accepted norms of pederasty).

In the **first chapter**, I present the interpretative scheme, which I define by the notion of “performative-pragmatic approach”. While reconstructing the main arguments in a debate among scholars on whether the *Corpus Theognideum* was composed or written by the same person (the “Theognidean question”), I discuss various approaches to the dispute over the identity of the author of the *Theognidea*, arguing in favor of the evolutionary model of its poetic development; simultaneously, I adopt the perspective of oral transmission, thus, I treat the Theognidean elegies as the product of deep-rooted tradition and along-term process of re-performance adapted for different performative occasions. Through detailed analysis of the

reception of the tradition associated with the name of Theognis (or more broadly, the elegiac traditions related to elite commensal practices), I link the formation and creation of this text with the circulation of private papyri and bottom-up initiatives undertaken by Athenians of the classical period interested in learning or preserving the elegies known to us today from the *Theognidea*. Finally, I assume that individual parts of the given collection could have been created in the late fifth- or early fourth-century as *memoranda* (Greek *hypomnēmata*) written down to both preserve the Theognidean poems and facilitate the process of remembering and recalling it; on the basis of a few private papyri, rewritten and rearranged according to the needs and intuition of their users, a more “canonical” collection of elegies attributed to Theognis could have arisen, in terms of composition close to the manuscript of *Corpus Theognideum* as we now encounter it: narratively structured, detached from any particular performative occasion and devoid of explicit references to concrete events or the realities of a given *polis*, adapted and suited in size to the needs of current standards of a papyrus roll; a collection that has been “opened” with hymns to the gods and “sealed” with a programmatic elegy that identifies tradition with the Theognis’ name. Shaped in such a manner and locked up in a textual form, the Theognidean tradition may have subsequently been used in various contexts and circumstances.

Along with the above-mentioned senses of the term *dike* and its family of words, we also meet a variety of its “institutional” or “juridical” uses. And although referring to the modern legal terminology in the analysis of the archaic Greek concepts is highly problematic, there is a consensus among scholars that the oldest examples of the use of the term under study, namely the fragments of the Homeric epic, show its relationship with the conflict resolution procedure in the archaic *polis*. In **the second chapter**, I reconstruct the modern dispute over the original meaning of the term, showing that *dike* in the *Iliad*, usually considered to be the oldest surviving example of Greek poetry, reflected social practices that were resolving personal conflicts related to reciprocity, hospitality, and honor. And while much has been written about the institutional order of communities of the early archaic period, it is credible to suppose that the concept of *dike* constituted in this period a speech act of a certain kind which helped to resolve a given conflict peacefully, and thus it required appropriate moral, social and political standing. By identifying the rhetorical strategies that were used both by the heroes of the Homeric epic and the poetic *personae* of the archaic elegy to claim their authority, I illustrate, then, how the discourse on justice presented in the *Corpus Theognideum* was dependent on the broader creation and dramatization of the poetic *I*.

In **the third chapter**, I turn to the normative and moral meanings of *dike*. First, I suggest that some of research assumptions on the nature of this term – especially the notion according to which *dike* has not acquired the abstractive dimension of “justice” before the end of the archaic period – are based on many unjustified distinctions such as between moral (objective) obligations and normative (subjective) norms (chapter 3.1), as well as between responses of shame and of guilt (3.3). Moreover, the frequently recurring opinion that *dike* as an expression of moral principle is secondarily derived from the procedural sense of “judgment” is not particularly convincing, since already in the epic tradition, both of Hesiod and Homer, we can find examples of use of this concept which indicate a reference to an abstract meaning of “justice”. While breaking with these theoretical tendencies and analytical models, in chapter 3.2 I show that the term under study is conceptualized in the *Corpus*

Theognideum primarily by reference to social and moral principles, especially those related to the long-term interpersonal bonds, the norms of the *symposion* and religious prohibitions. Thus, I argue that the statements about *dike* in the Theognidean elegies offer an insightful view of the Greek attitude towards personal relations, as well as their attitude toward gods who, according to the Greek beliefs, punish every attempt to transgress the order of “justice”.

Considering the evolutionary dynamic that characterizes the process of oral transmission of archaic poetry as such, as well as the socio-political importance of elegy, produced mainly for elite *symposia*, the pliability of the word *dike* and its family of words fits perfectly with the political and ideological discourse of that time: it enables ideologies to operate over a wide range of conditions and on a long-term basis; what is more, the potential universality of the content of *dike*, by combining its diverse meanings, permits the flexibility of claims and views of society accepted as legitimate, thus, it naturalizes very different perceptions and legitimizes the unequal power relations by which a given ideology is conditioned. In **the fourth chapter**, I strive to highlight these ideological assumptions that emerge from the content of the *Corpus Theognideum*. In light of the background outlined in the previous chapters, I argue that the elegies of this tradition, by negotiating the norms and criteria of competition for “prestige” in *polis*, engage in dialogue with other poetic traditions. Then, I explore the way in which they use the concept of *dike* in order to shape group identity of its receivers, to negotiate social boundaries and to raise objections against changes in the pre-existing social structure (for example, by depreciating the importance of economic status and instead pointing to “good birth” and “cultural capital” as distinguishing features of elites). In the end, I turn to classical Athens and the reception of the Theognidean tradition in the fifth- and fourth-century BC. By a systematic analysis of the cultural practices of the elites of the classical period that were related to the transmission of poetry, as well as of classical testimonies on Theognis, I argue that this poetic tradition, in the course of its transmission, has become a political device of oligarchic circles that have served to compete with civic (democratic) ideology and the official mnemonic practices of the *polis*.

[Skrócony, do 250 słów]

The dissertation explores the meaning and function of *dike* in the *Corpus Theognideum* – a key term of normative and political discourse inherent in archaic elegiac poetry. This concept, although usually translated as “justice”, in ancient Greece, especially in the archaic period, was characterized by ambiguity; it included meanings that, from a contemporary perspective, seem to refer to contexts that are not only distant, but also contradictory to each other and mutually exclude: moral, institutional, religious, sympotic, economic, and even amorous or erotic. After the first chapter that discusses various approaches to the dispute over the identity of Theognis and argue in favor of the evolutionary model of poetic development, the author undertakes the task of examining the uses of *dike* and its family of words in the archaic poetry. In the second chapter, he shows that the concept of *dike* originally constituted a speech act of a certain kind which helped to resolve a personal conflict in *polis*; in the third chapter, he turns to the normative and moral meanings of *dike*: conceptualized in the *Theognidea* by reference to social and moral principles, especially those related to the long-term interpersonal bonds, the norms of the *symposion* and religious prohibitions. The last chapter deals with ideological assumptions that emerge from the content of the corpus, exploring the way in which it uses the concept of *dike* in order to shape group identity of its receivers, to negotiate social boundaries and to raise objections against changes in the pre-existing social structure.

Jan Skócony